

Fekete Csaba

Debrecen és az orgona — III.

Tanulmányom első részének bevezető soraiban elmondottam,¹ hogy annak kitüntetett tárgya a debreceni református Nagytemplom 1838-ban épült orgonájának hátpozitív-műve. Mivel közben újabb dokumentumokra bukkantam, s mert „Egy mű (hang)színeváltozásai” helyett végül „Debrecen és az orgona” címmel jelent meg ez a nyolcvanas évek elején született, és időközben némileg kiegészített írásom, folytatásként közreadom azokat az adalékokat, amelyek nemcsak kiegészítik, hanem részben meg is változtatják a korábbi irodalom nyomán a témáról ez ideig kialakult képet.²

Fekete Csaba református lelkész a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen) tudományos főmunkatársa, a ReZeM elnöke.

Jacob Deutschmann nagytemplomi orgonatervei

1835-ben Deutschmann Debrecenben járt, és helyszíni vizsgálgódás után alakította ki, majd küldte meg néhány hónap múlva első tervét. A gyülekezet képviselői megtárgyalták azt és módosításokat kértek, ezután készült a kisebb második terv, amelynek szerződését később alá is írták. Az első terv és az eredeti szerződés mindmáig kiadatlan. Ezért itt a szó szerinti szövege következik mindkettőnek, eredetiben és magyar fordításban.³

1) 40 regiszteres terv

Überschlag⁴

Tervezet

einer neuzuerbauenden Orgel für die Kirche der Löbl. reformirten Gemeinde zu Debresin von 40 Registern.

a tekintetes Debreceni Református Egyházközség templomába újonnan építendő 40 változatú orgonához.⁵

¹ Magyar Egyházzene VI (1998/1999) 355.

² Musza Ferenc: *A debreceni Nagytemplom százéves orgonája*. Debrecen 1934; Pour László: „A Debreceni Református Nagytemplom orgonájának története és újjáépítésének szempontjai”, *Zsoltár IV* (1997) 3. szám, 14–16; ifj. Fekete Károly — Sepsy Károly: *Korok és képek a debreceni Nagytemplom zenei életéből*. Debrecen 2001.

³ A német nyelvű, gót betűs dokumentumokban latin betűkkel írt szavakat kurzívval jelöltem. A részben megviselt iratokból hiányzó részeket szögletes zárójelben egészítettem ki. Ugyancsak szögletes zárójelbe kerültek az egyéb közreadói kiegészítések.

⁴ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen (alább TitRELt) II. 29. b. 10. A következő, 30 regiszteres szerződés aláírása alapján ezt a tervezetet Deutschmann saját kezűleg írta (TitRELt, uo.).

Disposition

Im unteren *manual*

1	Principal	zu 16 Fuß	mit 54 Pfeifen
2	Bourdon	zu 16 Fuß	mit 54 Pfeifen
3	Quintatön	zu 16 Fuß	mit 54 Pfeifen
4	Copula	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
5	Octave	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
6	Quintatön	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
7	Salcional	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
8	Viola di Gamba	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
9	Spitz-Flöte	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
10	Octave	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
11	Nachthorn	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
12	Gemshorn	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
13	Hohlflöte	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
14	Quinte	zu 6 Fuß	mit 54 Pfeifen
15	Nasat	zu 3 Fuß	mit 54 Pfeifen
16	Mixtur	zu 8 fach	mit 432 Pfeifen
17	Cornet	zu 6 fach	mit 324 Pfeifen
18	Rausch-Quinte	zu 2 fach	mit 108 Pfeifen
19	Super-Octave	zu 2 Fuß	mit 54 Pfeifen
20	Flageolette	zu 2 Fuß	mit 54 Pfeifen

1782 Stück

Im oberen *manual*

21	<i>Principal</i>	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
22	<i>Rohrflöte</i>	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
23	<i>Quintatön</i>	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen
24	<i>Octave</i>	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
25	<i>Dulciana</i>	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
26	<i>Spitzflöte</i>	zu 4 Fuß	mit 54 Pfeifen
27	<i>Quinte</i>	zu 3 Fuß	mit 54 Pfeifen
28	<i>Super-Octave</i>	zu 2 Fuß	mit 54 Pfeifen
29	<i>Mixtur</i>	zu 6 fach	mit 324 Pfeifen
30	<i>Vox humana</i>	zu 8 Fuß	mit 54 Pfeifen

810 Stück

⁵ A diszpozíciót a fordításban elhagytam. Az alsó manuál változatai az 1–20., a felső manuál változatai a 21–30., a pedál változatai pedig a 31–40. szám alatt találhatóak.

Im Pedal

31	<i>Subbass</i>	zu 16 Fuß	mit 24 Pfeifen
32	<i>Violonbaß</i>	zu 16 Fuß	mit 24 Pfeifen
33	<i>Posaune</i>	zu 16 Fuß	mit 24 Pfeifen
34	<i>Fagott</i>	zu 8 Fuß	mit 24 Pfeifen
35	<i>Octavebaß</i>	zu 8 Fuß	mit 24 Pfeifen
36	<i>Violoncelle</i>	zu 8 Fuß	mit 24 Pfeifen
37	<i>Principal</i>	zu 16 Fuß	mit 24 Pfeifen
38	<i>Super-Octave</i>	zu 4 Fuß	mit 24 Pfeifen
39	<i>Rohr-Quinte</i>	zu 12 Fuß	mit 24 Pfeifen
40	<i>Mixtur</i>	zu 8 fach	mit 192 Pfeifen

408 Stück

*Neben-Register[:]**Copelung im manual**Windsperre im manual**Copelung im Pedal**Tremulando im Positive**Calcanten-Glocke**Mellékváltozatok:**manuálkopula,**szélkieresztő a manuálhoz,**pedálkopula,**tremoló a pozitívhoz,**fúvócsengő.*

Sammtliche Pfeifen in Anzahl von 3000 Stück werden vom Metall verfertigt, und jene im *prospect* auf das feinste polirt werden.

Mind a 3000 síp fémből készül, a homlokzatiak a legfinomabbra fényeztetnek.

Die zwei *manual* Claviaturen bekommen 54 Tasten von *Ccis* angefangen bis *F[≡]* [,] die des *pedal* chromatisch 24 Tasten und eben so viele Töne in jedem Register.

A két manuálbillentyűzet 54 billentyű (Ccis-től kezdve f³-ig), a pedálé kromatikusan 24 billentyű, s éppen ennyi hang minden regiszterben.

Zu dieser Orgel kommen vier Blasebälge von angemessenem Umfange.

Ehhez az orgonához négy megfelelő méretű fúvó csatlakozik.

Die sämtlichen Windladen und Pfeifenstöcke werden aus Eichenholz; der Mechanismus der Registerzüge im Registerische aus Ahornholze gearbeitet werden.

Az összes szelláda és tőke tölgyből készül, a regiszterhúzó mechanizmusa pedig a játszóasztalon jávorból.

Die Wellen in den beiden *manualen* und im *pedal* werden von Eisen und lauffen der längeren Dauer wegen in Meßingfröschchen.

Mindkét manuálban és a pedálban vas velnik lesznek, és a nagyobb tartósság végett sárgaréz tengelytartóban futnak.

Die Winkelhacken in den 3 Werken, die Federn und Stiften in den Windladen; so auch das Angehänge der Tracturen und Stellschrauben werden aus Meßing hergestellt.

A három mű vinklijei, a rugók és vezetőszegek a szelládákban, hasonlóképp a traktúrák és szabályozócsavarok függesztéke sárgarézből készül.

Die Form dieses Orgel-Baues wird im beiliegenden Abriße ersichtlich, daran die Bildhauer-Arbeit gut vergoldet hier verfertigt, das Staffiren des Gehäuses aber nach der beliebigen Bestimmung dort ausgefertigt wird, jedoch daß diese Auslage nicht in diesem Kosten-Anschlage einbegriffen wäre.

Auf diese hier angegebene Art der Ausfertigung, wobei für eine lange Dauer, Festigkeit und Reinheit in allen Theilen Alles angewandt zu werden versprochen und erfüllt werden wird, bestimme ich den Kosten Belauf mit Inbegriff der dort endlichen und gänzlichen Aufstellung dieses Werkes auf F 20 000,- in 20 gern[,] sage Gulden Zwanzigtausend in Zwanzigern[,] drei Stück zu Einem Gulden[,] nur noch mit dem Vorbehalte, daß ich nicht nur das für die Zimmerarbeit des Gerüsts erforderliche Holz, als auch deßen Herstellung unentgeltlich erhalte; sondern auch sämmtliche *Transportspe- sen* nicht zu tragen gehalten sey.

Schlüsslich wird hier bemerkt, daß die Ausfertigung dieses Werkes, und deßen gänzliche Vollendung binnen zwei Jahren von Zeit der Bestellung erfolgen kann, überdies füge ich noch eine andere, zwar unmaßgebliche Bemerkung bei, daß es sowohl für eine imposantere Ansicht des Werkes, noch mehr aber und hauptsächlich für deßen kraftvollere Wirkung des Schalles günstiger wäre, wenn das Chor in geradem Linie mit dem Schiffe der Kirche vorgebauet wäre, durch welche vorgerückte Aufstellung der Orgel obige Absicht zweckmäßig erzielet würde. Wien am 2. July 1836

Jacob Deutschmann mp.
bürg. Orgelbaumeister

A mellékelt rajzon látható ezen orgona formája [külsője], amelyen a szobrászati munkát jól megaranyozva itt készítik, a szekrényzet díszítése viszont tetszés szerint ott készül; azonban ennek az ára nincs ebbe a költségvetésbe belefoglalva.

Az ára az elkészítés itt megadott módjának, melynek során valamennyi rész tartóssága, erőssége és tisztasága érdekében mindent felhasználni ígérek és teljesítek, a mű ottani végső és teljes felállításával együtt 20.000,- Ft 20-asokban, azaz húszezer forint húszasokban, három darabot egy forintra számolva, de azzal a feltétellel, hogy nemcsak az állványzat ácsmunkájához szükséges fát, hanem annak elkészítését is díjtalanul megkapom, és semmilyen szállítási költséget sem kell viselnem.

Végül ide jegyzem, hogy e mű elkészítése és annak teljes befejezése a megrendeléstől számított két éven belül követhet be; ezenkívül még egy másik, jóllehet nem mérvadó megjegyzést teszek: hogy úgy a mű hatásosabb látványára, még inkább és főként azonban hangzásának erősebb hatására kedvező volna, ha a karzatot a templomhajó felé meghosszabbítanák, mely előretolt orgona-elhelyezés által a fenti szándék célként kitűzhető lenne. Bécs, 1836. július 2-án

Jacob Deutschmann
polgári orgonaépítő mester sk.

2) 30 regiszteres terv és szerződés

Wir⁶ Endesgefertigte Vorsteher der reformirten Gemeinde zu *Debreczin* einer, und *Jacob Deutschman* bürg: Orgelbau-meister in Wien anderseits haben unter den heutigen *dato* eine Übereinkunft, und *Contract* geschlossen, wie folgt:

1.) Ich *Jacob Deutschman* verpflichte mich in die große K[ir]che der reformirten Gemeinde zu *Debreczin* eine große Orgel aus *soliden Materialien* zu bauen, die in allen ihren Bestandtheilen dem folgenden Überschlage vollkommen entsprechen soll, nämlich

Überschlag

Einer neuzuerbauender Orgel mit 30. Register für die Löbl: reformirte Gemein-de zu *Debreczin*

Mi, a debreceni református gyüle-kezet alulírott elöljárói egyrésztől, és Jacob Deutschman orgonáépítő bécsi polgár másrésztől, a mai napon egyez-séget és szerződést kötöttünk a követ-kezők szerint:

1) *Én, Jacob Deutschmann kötele-zem magam, hogy a debreceni reformá-tus gyülekezet nagy templomába tartós anyagokból egy nagy orgonát készítek, mely valamennyi részében az alábbi tervzetnek teljesen megfelel, mégpedig*

Tervezet

a tekintetes debreceni református gyülekezet újonnan építendő 30 re-giszteres orgonájához⁷

Disposition

im Manual

1t	<i>Principal</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
2t	<i>Salicional</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
3t	<i>Quintatön</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
4t	<i>Rohrflöte</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
5t	<i>Spitzflöte</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
6t	<i>Dulciana</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
7t	<i>Octave</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
8t	<i>Spitzflöte</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
9t	<i>Quinte</i>	von 3 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
10t	<i>Superoctave</i>	von 2 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
11t	<i>Mixtur</i>	von 4 fach	aus Metall	mit 216 Pfeifen	
12t	<i>Cornet</i>	von 3 fach	aus Metall	mit 162 Pfeifen	
13t	<i>Bourdon</i>	von 16 Fuß	gedeckt aus Holz	mit 54 Pfeifen	
14t	<i>Waldflöte</i>	von 8 Fuß	gedeckt aus Holz	mit 54 Pfeifen	1026

⁶ TitRElt II. 29. b. 11. — Itt is utalok arra, hogy Joseph Loyp (1801–1877) 27 regiszteres, a bécsi St. Ulrich-templomba épített orgonája Deutschmann második tervéhez egészen hasonló. Pl. az Oberwerk (Rückpositiv) diszpozíciójában a Mixtura 3×2', a Hauptwerkében 3×1½'. Lade: *Orgeln in Wien*. Wien 1990. 132–133., 145.

⁷ A diszpozíció részletezését a fordításban mellőztem. A főmű változatai az 1–14., a pozitív változatai a 15–22., a pedál változatai pedig a 23–30. szám alatt találhatók.

im Positiv

15 ^t	<i>Principal</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
16 ^t	<i>Fugara</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
17 ^t	<i>Spitzflöte</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
18.	<i>Octave</i>	von 2 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
19.	<i>Mixtur</i>	von 3 fach	aus Metall	mit 162 Pfeifen	
20.	<i>Flöte</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 54 Pfeifen	
21.	<i>Copula</i>	von 8 Fuß	gedeckt aus Holz	mit 54 Pfeifen	
22.	<i>Aelodicon</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit [54 Pfeifen]	[540]

im Pedal

23 ^t	<i>Principal</i>	von 8 Fuß	aus Metall	mit 24 Pfeifen	
24 ^t	<i>Octave</i>	von 4 Fuß	aus Metall	mit 24 Pfeifen	
25 ^t	<i>Quinte</i>	von 6 Fuß	aus Metall	mit 24 Pfeifen	
26 ^t	<i>Cornet</i>	von 3 fach	aus Metall	mit 72 Pfeifen	
27 ^t	<i>Violonbaß</i>	von 16 Fuß	offen aus Holz	mit 24 Pfeifen	
28 ^t	<i>Subbaß</i>	von 16 Fuß	gedeckt aus Holz	mit 24 Pfeifen	
29 ^t	<i>Octavbaß</i>	von 8 Fuß	offen aus Holz	mit 24 Pfeifen	
30 ^t	<i>Fagottbaß</i>	von 16 Fuß	aus Holz	mit 24 Pfeifen	[240]

Davon aus Metall 1548 Stück
aus Holz 258 Stück⁸

Ebből fémsíp 1548,
fásíp 258 darab.

Die beiden *Manual Claviaturen* werden mit 54. Taste[n] von Baß C. cis, bis f. aus Ebenholz, die des Pedals, mit 24. Tas[ten] *chromatisch* aus Eichenholz versehen.

Mindkét manuálbillentyűzet nagy C.cisz-től f-ig 54 ébenfából, a 24 kromatikus pedálbillentyű tölgyből készül.

Die Windladen sammt den Pfeifenstöcken werden aus Ei[chen]holz, alle Federn, Stallschrauben, das Lagehänge⁹ der Tracturen au[s] Meßing, die Winkelhacken aber aus Eisen.

A szálladák a tőkékkel együtt tölgyfából készülnek, valamennyi rugó, állítócsavar, a traktúra függesztődrótjai sárgarézből, a vinklik azonban vasból.

Das Gebläse bestehend aus Schöpf und Magazinbälgen mit einem Hebel zum Tretten eingerichtet, wird hinter der Orgel angebracht.

A meritő- és tartályfúvókból álló, a taposáshoz egy emelővel felszerelt fúvót az orgona mögé helyezzük.

⁸ Negyvenregiszteres tervével szemben itt, a szerződésben Deutschmann nem jelöli a kopulákat és az egyéb segédkapcsolókat.

⁹ Valószínűleg elírás, helyesen: „Stellschrauben“, „Angehänge“.

¹⁰ Nyilvánvaló elírás, helyesen: „des Amtsreisens“.

¹¹ Feltételezhetően elírás, helyesen valószínűleg: „verrichteteten“ vagy „erfüllten“.

Der Spieltisch sammt der Mechanick aus Eichenholz kömmt der Bequemlichkeit wegen vor das Werk zu stehen.

Das Orgelgehäuse wird aus Fichtenholz, ganz nach der beiliegenden Zeichnung von 7ten April 1837. — in welcher auch die Bildhauer, und Vergolderarbeit angegeben ist — und die ich ganz, und in allen Theilen genau nach dieser Zeichnung zu liefern mich verbinde.

Auf diese hier angeführte Art der Ausfertigung, in deren allen Theilen Fleiß, Festigkeit, und Reinheit angewandt werden wird, bestimme ich den Preiß auf fl. 8.550. in 20.^{gem} — sage Gulden Acht Tausend, fünf Hundert, und Fünzig in Zwanzigern, 3. S[tück] zu Fl. Con: Münze gerechnet, mit dem Vorbehalte, daß ich die Herstellung des hiez zu benöthigenden Gerätes mit Einschluß des Holz[es] unentgeltlich erhalte — so wie auch sämtliche *Transportspesen* von Wien nach Debreczin, sammt den Kosten des Amstreichens¹⁰ die Gemeinde zu tragen habe.

2.) Ich verpflichte mich zu diesem Werke das beste englische Zinn, jedoch mit der zum Verarbeitung unumgänglich erforderlichen 10. *pro Cent* Bleimischung zu liefern, und so wohl diese als auch alle Bestandtheile der Orgel bei Gelegenheit der Aufrichtung derselben einer genauen Prüfung von Sachkündigen zu unterwerfen.

3.) Ich verbinde mich die Orgel bis 10ten August des Jahres 1838. — wohl eingepackt nach *Pesth transportiren* zu lassen, wo die tit. Gemeinde mir die *Transportungskosten* zu vergüten — für ein gutes *Depositorium* auf die Zeit des Dortbleibens derselben, und für die weitere Fortschaffung, sowohl der Orgel, als meiner 3. oder 4. *Individuen*, die zur Aufrichtung derselben hinunter reisen werden, zu sorgen hat.

A játszóasztal mechanikástól tölgyfából készül, mely a nagyobb kényelem végett a mű előtt fog állni.

Az orgonaház lucfenyőből készül, teljesen az 1837. április 7-i mellékelt rajznak megfelelően —amelyen a szobrászati és aranyozó munka is fel van tüntetve—, és kötelezem magam, hogy azt minden részletében e szerint a rajz szerint szállítom.

Az ára az itt részletezett munkának, melynek minden részlete szorgosan, tartósan és tisztán készül, 8.550 forint húszasokban, azaz nyolcezeröttszáz és ötven forint húszasokban, három darab a forinthez számolva, azon kikötéssel, hogy az ehhez szükséges állványzat elkészítését a faanyaggal egyetemben díjtalanul megkapom, ahogy az összes szállítási költséget Béctől Debrecenig az utazás költségeivel együtt a gyülekezet viseli.

2) *Kötelezem magam, hogy e műhöz —a feldolgozáshoz elengedhetetlenül szükséges 10%-os ólomtartalommal— a legjobb angol ónt szállítom, és ezt csakúgy, mint az orgona valamennyi részét felállítása alkalmával szakértők alapos vizsgálatának vetem alá.*

3) *Kötelezem magam, hogy az orgonát 1838. augusztus 10-ig becsomagolva Pestre szállítatom, ahol a nevezett gyülekezet részemre a szállítási költségek megtérítéséről, az ottani tárolás idejére egy jó raktárról, és mind az orgona, mind az annak felállítására leutazó három vagy négy emberem továbbszállításáról gondoskodik.*

Außer diesen Vergütungen

4.) Verzichte ich hiemit auf alle *Diurnen*, und Verköstung, die für mich, oder meine Leute zu verabreichen wären /: ausgenommen jedoch die Reiseunkosten blos nach *Debreczin*, die für mich und meine Leute die tit. Gemeinde zu vergüten hat :/ und mache mich anheischig zum Aufrichtung der Orgel verlässliche Arbeiter hinunter zu schicken, — zum [en]dlichen Herstellung, und Stimmung aber selbst in *Person* auf [5] oder 6. Tage nach *Debreczin* zu reisen, und für die Stimme der Orgel 2. Jahre lang gut zu stehen.

Für die strenge, und pünktliche Erfüllung der hier übernommenen Verpflichtung [bin] ich bereit mit meinem ganzen Vermögen zu haften, und im Falle der Nichthaltung der angeführten Bedingnisse unterwerfe mich dem Nieder Oesterreichischen Wechselgerichte —oder einer andere[n] von der tit. Gemeinde nach Belieben zu Wählenden, doch innerhalb der Stadt Wien befindlichen Gerichtsbarkeit— mit dem Bedingnisse, daß [ich] dann alle Gerichtlichen Kosten zu tragen habe, und zum vollkommenen Schadloshaltung der tit. Gemeinde verpflichtet sey.

Die unterfertigten Vorsteher der Gemeinde verbinden sich andererseits im Namen der ganzen Gemeinde, sowohl die *Transportierungs*, als die Reisekosten des Herrn *Jacob Deutschman*, und seiner Arbeiter /: aber blos nach *Debreczin*, und nicht auch zurück nach Wien :/ zu bestreiten, und auch das zum Gerüste nöthige Holz herzugeben, und die bedingenen 8,550 Gulden *Conv: Münze* in folgenden Raten dem Herrn *Jacob Deutschman* zu bezahlen: 3000. + Drey Tausend Gulden *Conv: Münze* bei Unterfertigung dieses *Contractes*, — 2550. + Zwei [Tau]send, fünf Hundert,

Ezen térítéseken túl

4) lemondok ezennel minden napi-díjról és ellátásról, melyek nekem vagy embereimnek nyújthatók lennének (kivéve azonban az utazási költségeket *Debrecenig*, melyet a nevezett gyülekezet nekem és embereimnek megtérít); vállalom, hogy az orgona felállításához megbízható munkásokat küldök le, hogy a befejező munkához és a hangoláshoz azonban öt vagy hat napra magam személyesen utazom *Debrecenbe*, s hogy az orgona hangolásáért két évig jótállok.

Az itt vállalt kötelezettség szigorú és pontos teljesítéséért egész *va gyonommal* kezeskedem, és az említett feltételek nem-teljesítése esetén alávetem magam az *Alsó-Ausztriai Váltóbírósnak* —vagy egy másik, a nevezett gyülekezet által tetszés szerint választható, azonban *Bécs városán belüli joghatóságnak*— azzal a kikötéssel, hogy ekkor minden perköltséget én viselek, és a nevezett gyülekezet teljes kártalanítására *va gyok kötelezve*.

A gyülekezet alulírott előljárói másrésztől az egész gyülekezet nevében kötelezik magukat, hogy viselik mind a szállítási, mind *Jacob Deutschmann úr és munkásainak útiköltséget* (de csak *Debrecenig*, *Bécsbe* vissza már nem), és hogy biztosítják az állványzathoz szükséges fát, és a kialakított 8.550 forintot az alábbi részletekben *Jacob Deutschmann úrnak* kifizetik: 3.000, azaz háromezer forintot e szerződés aláírásakor, 2.550,- azaz kettőezeröttszáz és ötven forintot a munka felénél, a maradék 3.000,

fünfzig Gulden *Conv.* Münze bei der bis [zur] Hälfte gediegenen¹¹ Arbeit — den rückständigen 3000. + Drei Tausend Gulden *Conv.* Münze [nach ...?] gänzlicher Aufrichtung, u[nd] Herstellung derselben. — Außerdem verbinden Wir uns für [d]ie von Herrn *Jacob Deutschman* zur Aufrichtung der Or[ge]l nach *Debreczin* zu schickenden Arbeiter eine geräumige Wo[hn]ung in der Nähe der Kirche zu geben, wo sie während der [Ze]it ihres Aufenthaltes — der 5. bis 8. Wochen dauern kann, — [alle?] ihre Werkzeuge bequem auspacken, und arbeiten können.

Urkund dessen ha[ben] Wir diesen *Contract* eigenhändig unterschrieben, und mit dem Siegel der Gemeinde bekräftigt.

Debreczin den 25ten, April. 1837.

Daniel Rakowski mp.

Curator

Carl v[on]. Wámos mp.

Ober Notär der K[öniglichen]. Freystadt [De]brec[zin]

[Siegel von Debrecen]

Jacob Deutschmann mp.

bürg. Orgelbauermeister

Laut *Contract* habe ich d[ie] Rconto Zahlung von 3000 f. sag. *Dreytausent* Gulden C. Mz r[ech]tlich erhalten Wien am 3ten May 837.

Jacob Deutschman mp.

Diese Zahlung ist in unserer Gegenwart geschehen

Wien den 3ten May 837.

Ludwig Németh mp.

K[öniglich]. Ung[arischer]. Hofagent

Carl Farkass mp.

[?]

azaz háromezer forintot ugyanennek teljes felállításakor és elkészültekor. — Ezenkívül vállaljuk, hogy a *Jacob Deutschmann* úr által az orgona felállítása végett Debrecenbe küldendő munkásoknak egy tágas lakást biztosítunk a templom közelében, ahol itteni tartózkodásuk idején —amely öttől nyolc hétig tarthat— valamennyi szerszámukat kényelmesen kirakhatják, s ahol dolgozhatnak.

Minek hiteléül e szerződést saját kezűleg írtuk alá, és a gyülekezet pecsétjével megerősítettük.

Debrecen, 1837. április 25-én

Rakowski Dániel sk.

gondnok

Wámos Károly sk.

Debrecen szabad kir[álya]. város főjegyzője

[Debrecen város pecsétje]

Jacob Deutschmann sk.

orgonaépítő polgár

A szerződés szerint 3.000 Ft-ot, azaz háromezer forintot rendben megkaptam, Bécs, 1837. május 8-án.

Jacob Deutschmann sk.

E fizetség a mi jelenlétünkben történt

Bécs, 1837. május 3-án

Németh Lajos sk.

k[irálya]. m[agyar]. udvari ügyvéd

Farkass Károly sk.

[?]

Karl Klöckner pozsonyi mester orgonaterve

Jakob Deutschmann bécsi orgonaépítővel majdnem egyidejűleg Pozsony orgonaépítőjét is megkereste Debrecen városa a Nagytemplomba tervezett orgona ügyében, amikor a mester már Szatmáron állította fel az ottani székesegyház számára készített orgonáját. A pozsonyi mester véletlen hírnek köszönhette a felkérést, amelyre Debrecen akkori szenátorának címzett levélben válaszolt.¹²

Klöckner működésének részletei alig ismertek.¹³ Ezért is érdemes megtekintnünk az általa tervezett diszpozíciót, melynek ellenében a tájékoztató presbitérium végül Deutschmann tervét fogadta el.¹⁴

¹² „Ki írodott Czikkelye A' Debreczeni Helv. Val. Tétel[t] tartó Ekklesiái Gyűlése Jegyző Könyvének 1836^k Esztendő Augusztus 20-ról. ? Nép szószólló Vetsey József és Eskütt Beregszászi Pál Urak jelentvén, hogy a' közelebbi napokban valamelly Kiküldöttségben az Ohaton egygyütt kinn járván, éppen akkor szállítódott az Ország uton haza egy 24. mutató orgona a' Szathmári Püspöki Templom számára, melly felől a' véle volt fel vigyázó Mester Legény, azt beszélte, hogy azon Orgonát Klemmerman nevű Posonyi Orgona Csináló készítette 8000 Váltó Ftért, és maga az Orgona Mester már elébb egy nappal elutazott Szathmárra, az új Orgonának ott helyben lejendő fel állítása végett.” TtREL I. 99. e. 22. 59–67. Az említett jegyzőkönyvben (TtREL I. 99. c. 19. kötet: A' Debreczeni Helv: Vallás tételt tartó Ekklá Külső Előljárósága Jegyző Könyve 1834^k Esztendő-ről. Augusztus 20, 54. pont, ppl 67–68.) a kivonathoz képest csak néhány helyesírási különbség van. Az orgonaépítő mester neve (a jegyzőkönyvben is) helytelen, nyilván elhálás vagy hibás olvasat miatt.

„Senator Poroszlay Fridrik Úr meg bízattatott hogy önként tett ajánlásához képeest Szathmárra írjon az eránt, hogy Klemmerman Posonyi Orgona Csináló, mikor onnan haza felé vissza jövénn, Debreczen Városát ejtse utjába, és itten Ekklesia Fő Curatora s Fő Bíró Rakovszky Daniel Urnál az Orgona eránti értekezésnek [árájánlatnak] meg rendelése végett magát jelentse, aztis pedig előre írja meg, hogy a' Szatmári Püspöki Orgona, mikor lessz egészen fel állitva? És mikor kellene annak meghalगतására innen meg bizott embert foganatosann küldeni.” (Ugyanazon 54. jegyzőkönyvi számból.) — A gyűlésen előzőleg Deutschmann költségvetését tárgyalták, és nem fogadták el sem az orgonának a kathedra fölé építését (mai helyére, az északi karzatba, ahová harminc év múlva az orgona került), sem a déli karzat megtoldását a templomhajó felé, amelyet Deutschmann javasolt. — A megbízott szenátor jelentését ráírta a jegyzőkönyvi kivonatra: „Tudositas A' Nagy Templomba keszitendő Orgona eránt Posonyi Orgona tsináló Klökner Károlyal tet értekezésről. 2. darab ragasztékkal. — A fent[írt] Határozathoz képeest Végére járván annak hogy a Szatmári Püspöki Templomba keszitett Orgona mennyibe kerülne, s a' Nagy Templomban keszitendő mennyibe kerülhetne[,] reám bizott kütelességemnél fogva jelentem, hogy a' Szatmári Püspöki Templomba most fel állított Orgona az ./ . alatt ide zárt kötelező levél [vállalkozási szerződés] párja szerént Posoni Orgona keszitő Klökner Károly által 3500 pengő forintért készült, az ide való Refor. Nagy Templomba illő nagy Orgonát pedig, a' ./ .: alatt ide zart tulajdon írása szerént 5000 pengő forintért vállalná fel. Melyről tézsem hivatalos Tudosításomat. Debreczenbe October 6^{ban} 1836. Poroszlay Fridrik mpria. Senator.”

¹³ Vö. Otmár Gergelyi — Karol Wurm: „Historische Orgeln und Gehäuse in der Westslowakei”, *Acta Organologica* Bd. 14. Kassel 1980. 166.; Uők: *Historische Orgeln in der Slowakei*. Bratislava 1989. 331–334.

¹⁴ Musza Ferenc idézett munkájában (ld. 2. jegyz.) pontosan követte az iratokból fóltaruló képet, de teljes dokumentumokat nem közölt. Korábban az eredeti iratok mellől kiemelték és egy későbbi rendezés során külön besorolták az egyes igazgatási iratokat, ezt a fasciculust „Iráttár 63” („Orgonaépítéssel kapcsolatos iratok [Nagytemplom, Kistemplom] tervek, költségvetések, árajánlatok. 1831–1894”) megjelöléssel (ld. 12. jegyz.). Erre a levélre sokáig nem sikerült rábukkannom,

Kosten Überschlag
Eine[r] neu zuerbauenden Orgel,
für die Reformierte Gemeinde
zu Debrecin¹⁵

Tervezet
a Debreceni Református Gyülekezet
újonnan építendő orgonájához¹⁶

Disposicion in Manual

1. Principal	von	8 fuß	polliret aus guten Zinn von großen Ccis bis f'''	54 Pfeifen
2. Quintatöna	"	8 fuß	"	54 Pfeifen
3. Rohrflöten	"	8 fuß	"	54 Pfeifen
4. Dulcian	"	4 fuß	"	54 Pfeifen
5. Spitzflöten	"	4 fuß	"	54 Pfeifen
6. Octav	"	4 fuß	"	54 Pfeifen
7. Quint	"	3 fuß	"	54 Pfeifen
8. Superoctav	"	2 fuß	"	54 Pfeifen
9. Cornet ¹⁷ c' g' c''	"	2 fuß	"	162 Pfeifen
10. Mixtur c' e' g' c''	"	2 fuß	alles aus guten Zinn	216 Pfeifen
11. Bourton	"	16 fuß	gedeckt mit Holz	54 Pfeifen
12. Waldflöten	"	8 fuß	offen aus Holz	54 Pfeifen
Summa im Manual 810 Zinn 108 Holz				

Im Positiv

13. Principal	von	4 fuß	pollirt aus guten Zinn	54 Pfeifen
14. Octav	"	2 fuß	"	54 Pfeifen
15. Flöten	"	4 fuß	"	54 Pfeifen
16. Mixtur c' g' e''	"	2 fuß	alles aus guten Zinn	162 Pfeifen
17. Trawer	"	8 fuß	offen aus Holz mit Zinnene	54 Pfeifen
Lawia ¹⁸				

mert feltehetően a levéltárnak II. világháború idejére eső kilakoltatása miatt egyes iratok csak a későbbi, illetve a legutóbbi rendezés során találtak vissza korábbi helyükre.

¹⁵ A szövegben igen gyakori az egyéni (önkéntes) írásmód, így főnevek kis kezdőbetűvel, zongés és zongétlen mássalhangzók (b/p/w, d/t) felcserélve, vagy olykor a latin és a gót betűk keveredése. Ezért itt ezeket általában nem jelöltem az ilyenkor szokásos „[sic]” megjegyzéssel.

¹⁶ A diszpozíciót a fordításban elhagytam. A főmű változatai a 1–12., a pozitív változatai a 13–19., a pedál változatai pedig a 20–25. szám alatt találhatók.

¹⁷ Sajátos megoldás, hogy Klöckner mixtúrái tercet is tartalmaztak volna a kvint- és oktáv sorok mellett —mind a főművön ($2'+1^3/5'+1^1/3'+1^1$), mind a pozitívon ($2'+1^1/3'+4^4/5'$) —, ellenben a főmű Cornetje voltaképpen *Rauschpfeife* módjára, terc nélkül épült volna ($2'+1^1/3'+1^1$). Ennek értékelésénél elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy már a XVIII. századi délnémet orgonaépítéssel ismerte a repetaló tercmixtúrát —nemcsak *Mixtur*, hanem *Kornett*, *Sesquialter* vagy *Hörnle* néven is—, ugyanakkor mesterei építettek *Sesquialter* nevű, de terc nélküli *Rauschpfeifét* is (vö. Friedrich Jakob: „Mixturen, Cornette und andere repetierende Register süddeutscher Orgeln des 18. Jahrhunderts”, *Acta Organologica* Bd. 24. Kassel 1994. 359–368; Ulrich Höflacher: „Johann Nepomuk Holzheys Leistung im süddeutschen Orgelbau”, *uo.* 191–208.).

18. <i>Copula</i>	"	8 fuß	gedeckt mit Holz	54 Pfeifen
19. <i>Relodicom</i> ¹⁹	"	8 fuß	Zungen aus Packfaig ²⁰	54 Zungen
<i>Summa in Positiv</i> 324 Zinn 108 Holz				

Im Pedal

20. <i>Principalbaß</i>	von	8 fuß	pollirt mit guten Zinn	24 Pfeifen
21. <i>Octav</i>	"	4 fuß	"	24 Pfeifen
22. <i>Violonpaß</i>	"	16 fuß	offen mit Holz	24 Pfeifen
23. <i>Suppaß</i>	"	16 fuß	gedekt mit Holz	24 Pfeifen
24. <i>Octavbaß</i>	"	8 fuß	offen "	24 Pfeifen
25. <i>Mixtur c'g'c''</i>	"	2 fuß	aus Zinn	72 Pfeifen
<i>Summa in Pedal</i> 114 Zinn 72 Holz				

26. *Copplung* Manual zum *Positiv*²¹

Summa allen Zinn Pfeifen 1248[,] im Holz 288 Pfeifen

Die Orgel ist an 3 abtheilungen, und zwar daß *Manual* und *Pedal* rückwärts — das *Positiv* aber vorwärts, und der Spieltisch in einer kleiner entfernung hinter dem selben zu stehen und wird aus Eichenholz seyn. — Die beyden *Manual Clavirum* werden aus schwarzen eben Holz seyn, die des *Pedaltasten* aus Eichen Holz mit 2 Ocdaven. — Die *Manual*, *Positiv*, und *Pedal* Windladen samt den pfeifenstöcken werden aus Eichen Holz, so auch die stelchrauben und Stiften aus Messing, gegen Rost.

Die Orgel gehäuse werden aus Fichten Holz und mit nöthiger Bildhauer Arbeit verzirt. Daß gebläse wird mit Schöpfer und *Magacin* balge bestehen, die gantze Breite der Orgel bedrägt 3 Klafter, 4 Schuch, die Höhe 4 Klafter[,] wen es der

Az orgona háromrészes, és pedig a manuál és a pedál hátul, a pozitív azonban elöl, s e mögött kis távolságra áll a tölgyfa játszóasztal. Mindkét manuál billentyűzete fekete ébenfából készül, a kétoktávós pedálbillentyűzet tölgyfából.

A manuál-, pozitív- és pedálszél-ládák a síptőkkel együtt tölgyből készülnek, amint a csavarok és rögzítők sárgarézből, a rozsdásodás ellen.

Az orgonaház fenyőfa, kellő faragással díszítve. A fúvó merítő- és tartályfúvókból áll; az orgonaház teljes szélessége három öl négy lábba terjed [696 cm], magassága négy öl [760 cm], ha a tér engedi. A pozitív hét

¹⁸ Értsd: labia (lat.), azaz a fasípok ónbetétes ajkakkal készültek volna.

¹⁹ Klöckner terve Deutschmann szerződéséhez hasonlóan a manuálokban csupán egyetlen, átcsapó harmóniumnyelvekkel épített nyelvregisztert tartalmaz.

²⁰ Bizonytalan olvasatú szó. Valószínűleg „Backfeige”; itteni jelentése valamilyen fémötvetet lehet.

²¹ A tervezet szerint Klöckner nem tartotta szükségesnek pedálkopula építését.

Rohr²² erlaubt. Das *Positiv* ist 7 Schuch Breit Hoch 8 ½ Schuch

1st Die Lieferung gehet von Preßburg bis Pest auf Kosten des Orgelbauers, von Pest nach *Debrecin* möchden die Gemeinde selbst sich Besorgen.

2ten Will ich während der ganzen Zeit des Bauens der Orgel in *Debrecin*, mich samt meinen Gehilfen selbst mit Kost versehen, und erbitte mir nichts als ein anständiges *Quar[tier]* von Seite der Gemeinde,

3tes Sollen mir alle *Madrialien*[,] welche aus einige Lär,²³ und edliche drain bestehen, von Seite den Gemeinde auf dem bestimmten Ort geliefert werden.

4te Ich bürge, und stehe gut nach Ausgestellten, und gut hinderlassenen Werke, durch zehne volle Jahre, für die Gütte und Hauptfehler der Orgel, für die Stimmung auf 3 Jahre, gegen die *Summa* von Fünf tausend Gulden *Con. Münze* sage 5000 fl Silber auh²⁴ obstehenden Bedingungen.

Szatmár 27 September 1836

Karl Klöckner

Bürgerl[icher]. Orgelbauer in Preßburg mpria.

láb széles [220 cm], *nyolc és fél láb magas* [270 cm].

1) A szállítás Pozsonytól Pestig az orgonaépítő költsége, Pesttől Debrecenig a gyülekezet maga gondoskodik róla.

2) Az orgona debreceni felépítésének teljes ideje alatt magam és segítőim költségét viselem, és semmi mást, csupán alkalmas szállást kérek a gyülekezettől.

3) Minden nekem szükséges anyagot, mely néhány szál vörösfenyőből [...?] áll, a gyülekezet szállít a helyszínre.

4) Az 5000 váltóforintért, azaz ötezer ezüstartért, a fentebbi kikötések szerint felállított és jó állapotban hagyott műért —annak jóságáért és eredeti hibáiért— tíz teljes évig kezeskedem és jótállok, a hangolásért három évig.

Szatmár, 1836. szeptember 27.

Karl Klöckner

pozsonyi orgonaépítő polg[ár]. sk.

Klöckner tervezete éppúgy nem romantikus, hanem klasszicista stílusú, mint Deutschmann diszpozíciói. A minden művön jól kiépített principálkarhoz színes összeállításban társul a többi 8 és 4 lábás regiszter. Ezek között megtaláljuk a már a délnémet barokk orgonaépítészetben is meglévő vonós változatokat, de még mindig csak a XVIII. században kedvelt arányban. Az elenyésző számú aliquot regiszter nem szólókhhoz, hanem a principálok erősítésére készült.

A tervezetekből kiderül az is, hogy körülbelül egyforma áron dolgozott a két orgonaépítő.

(Folytatjuk)

²² Nyelvileg hibás és nehezen értelmezhető kifejezés; értsd: „die Höhe”.

²³ Javitott, nehezen olvasható szó, valószínűleg „Lärche”, a. m. „vörösfenyő”.

²⁴ Értsd: „nach”.